

М.В. Кордон

ЯСКРАВЕ ЯВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Ведеться мова про одну з яскравих сторінок української культури XVI-XVIII ст. - друкарство. Висвітлюються питання виникнення друкарської справи в Україні, друку книг-первенців, роль Острозької, Львівської братської, Києво-Печерської друкарень як осередків освіти, тогочасної української культури взагалі.

Однією з яскравих сторінок української культури XVI—XVIII ст. є друкарство. Як відомо, книгодрукування народилось у Німеччині в 1440-х роках. Його авторство належить Йоганнові Гуттенбергу з м. Майнца. Початок літочислення українського книгодрукування пов'язаний з іменем Івана Федорова (бл. 1525-16.12.1583 рр.) Виникнення друкарської справи в Україні до І.Федорова ще не доведено історичною наукою. Це залишається поки що на рівні різних версій.

В 1553-1563 рр. І.Федоров керував будівництвом державної друкарні в Москві. В ній він разом з Петром Мстиславцем в 1564 р. надрукував першу російську книгу - "Апостол". Потім через релігійні переслідування вони втекли з Москви до Литви. В литовському місті Заблудові І.Федоров і П.Мстиславець відкрили друкарню і видали «Євангеліє учительне» (1569 р.), "Псалтир" (1570 р.).

В 1572 р. І.Федоров з Литви перебрався до Львова, де в 1573 р. заснував першу в Україні друкарню. В лютому 1574 р. у кам'яниці Львівського монастиря св. Онуфрія він надрукував друге гарно оформлене видання "Апостола". Воно становить значну історичну цінність як первісток книгодрукування в Україні. Пізніше "Апостол" видавався у Києві (починаючи з 1630 р.), Львові (1639 р.), Луцьку (1640 р.).

Незабаром І.Федоров порадував львів'ян ще однією новинкою - "Азбукою" з граматиною, першим у східнослов'янських народів друкованим букварем. Це

був своєрідний підручник слов'янської мови. В ньому багато місця відводиться вихованню молоді в патріотичному дусі. Палким заклик до українського народу прозвучали тут слова І.Федорова: "Духа не угашайте... утешайте малодушныя...".

Зазнаючи фінансових труднощів, І.Федоров перейшов на службу до князя Костянтина (Василя) Костянтиновича Острозького (1526-13.02.1608 рр.) і на початку 1575 р. перебрався зі Львова до Острога. В останній чверті XVI ст. це були два яскраво виражені українські культурні центри. Вони вели перед в культурному поступі України.

Будучи великим українським патріотом, загально визнаним "начальником у православ'ї", меценатом, Острозький заснував у місті Острозі, що належало йому, гурток письменників, школу та друкарню. Завдяки йому Острог став видатним науковим і просвітницьким осередком того часу, який іноді називають "українськими Афінами". Там І.Федоров у 1578 р. надрукував буквар. Як львівський, так і острозький букварі мають післямови. В них містяться дані про історію заснування друкарень, умови книгодрукування, підкреслюється зв'язок між книгодрукуванням та освітою.

В Острозі І.Федоров почав співпрацювати у видавничій справі з видатним українським просвітителем, першим ректором Острозької слов'яно-греко-латинської школи вищого типу Герасимом Даниловичем Смотрицьким (? ~ 1594 р.). За завданням К.Острозького вони з членами науково-літературного гуртка зайнялися виданням Біблії - скарбниці світової культури. У підготовці Біблії до видання брали участь також учені греки, запрошені князем.

Славетна "Острозька Біблія" була надрукована окремою книгою в 1581 р. Вона є шедевром церковної вченості, видавничої справи свого часу, зразком високої поліграфічної майстерності І.Федорова. Це перше повне видання Біблії церковнослов'янською мовою. Написання Біблії цією мовою свідчило про давність і наступність українських культурних традицій, велич загальнослов'янської культури

Видання знаменне і тим, що тут вперше з'явилися друковані поетичні рядки

українською мовою. Вони присвячувались князю К.Острозькому, і зробив це Г.Смотрицький, який написав прозову і віршову передмови до Біблії. Біблія має 1256 сторінок. До нашого часу дійшло понад 270 примірників, її тираж невідомий.

"Острозька Біблія" була найпершою друкованою Біблією не тільки на сході слов'янства, але навіть серед всього слов'янського світу. Вона призначалася не лише для українських земель, а й для всього православного люду. Була відома також й у Західній Європі - Німеччині, Англії, Франції, Італії. Наступні видання Біблії у Москві (1663 р.) та Петербурзі (1751 р.) були, по суті, передруком Острозької з незначними фонетичними змінами.

Наступного, після виходу "Острозької Біблії", 1582 р. стався конфлікт між князем К.Острозьким та І.Федоровим. Першодрукар поїхав до Львова, друкарню взяв у свої руки видатний педагог і письменник Василь Суразький (народився близько 1530 р. в Суражі). Під його керівництвом і редакцією в 1582-1598 рр. вийшло близько 25 книжок - здебільшого з його ж передмовами. Це зробило Острозьку друкарню найпродуктивнішою на той час у Східній Європі

Помер Василь Суразький, очевидно, в 1598 р. Редактором і господарем друкарні став Дем'ян Наливайко - брат відомого козацько-селянського ватажка Северина Наливайка. Проте такого розмаху книгодрукування, що було за попередника, досягти йому не вдалося.

У Львові енергійний і освічений єпископ Гедеон Балабан (до постриження в ченці - Григорій; 1530-10.02.1607 рр.) започаткував Львівську братську друкарню, давши на неї частину своїх коштів. Львівське братство викупило із застави друкарню І.Федорова. Правда, коли в 1586 р. антиохійський патріарх Йоаким надав Львівському братству право ставропігії, контролю за діяльністю духовенства, це призвело до гострого конфлікту й затяжної боротьби між братством та єпископом. В боротьбі з ним братчики сперлися на підтримку константинопольського патріарха Ієремії.

Посварившись зі Львівським братством, Г.Балабан заклав у 1596 р. у маєтку

свого улюбленого небожа Федора у Стрятині друкарню й школу (нині Рогатинського району Івано-Франківської області), видав церковні книги ("Службник", 1604 р.; "Требник", 1606 р.). В стрятинській друкарні і школі працював видатний гуманіст, учений-філолог, лексикограф, поет, друкар і гравер Памва Беринда (між 50-70-ми рр. XVI ст.- 23.07.1632 р.). Після смерті Г. Балабана П.Беринда переїхав із Стрятина до Львова і завідував братською друкарнею.

На початку XVII ст. провідним діячем львівського Успенського братства став Ставровецький Кирило Транквіліон (? - 1646 р.). Він організував власну пересувну друкарню, де випустив книгу "Зерцало Богословія" (два видання 1618 і 1635 рр.) та збірку проповідей "Євангеліє учительное..." (1619 р.).

В Києві книговидавничою справою займався такий український культурний діяч початку XVII ст. як Єлисей (світське ім'я Олександр) Хомович Плетенецький (?—1624 р.). Походив він із села Плетенич у Галичині з шляхетського роду. Переїхавши до Києва, згадаймо вислів М.Грушевського про "нашествіє галичан" на Київ, Є.Плетенецький стає архімандритом (настоятелем, намісником) Києво-Печерської лаври і був на цій посаді досить довго - 25 років - з 1599 до 1624 р.

Навколо нього об'єднався лаврський гурток учених і письменників. В 1615 р. він заснував у лаврі першу друкарню в Києві, яка незабаром стала найбільшою в Україні. Цю друкарню Є.Плетенецький купив у спадкоємців Федора Балабана у місті Стрятині і перевіз її до Києва, у лавру. Він же для потреб друкарні в місті Радомишлі, яке належало лаврі, заснував велику папірню. Остання постачала папір для друкарні.

Взагалі виробництво паперу в Україні має давні традиції. Перша папірня була заснована у 1541 р. у місті Буськ на Львівщині. Потім папірні з'явилися на Волині, Київщині, Лівобережній Україні. Свою папірню заснував в Острозі і князь К.Острозький. Вже до кінця XVI ст. в Україні було збудовано 7 папірень. Після Переяславської ради 1654 р. з України завозили в Росію не лише хліб, а й папір. Наявність паперу сприяла розвитку книгодрукування.

Первенцем лаврського друку, найпершою київською друкованою книжкою став "Часослов", або молитослов, надрукований 20 грудня 1616 року. Назва походить від "часи" (години) - частини церковних служб. В ньому містились молитви щоденних церковних служб. Він призначався для вжитку священиками, читцями і співаками.

Це була найпопулярніша церковна книга у давній Україні. Вона широко вживалась як читанка при навчанні грамоти. Чимало її текстів завчалися напам'ять. "Часослов" завжди був у східнослов'янському суспільстві своєрідним джерелом пізнання світу і духовного змісту життя. Перше видання "Часослова" з'явилося у 1491 р. в Кракові. Знані видання: Львівське (1609 р.), Острозьке (1612 р.).

За перші 13 років існування друкарня видала 40 богослужбових, релігійно-полемічних, морально-повчальних та навчальних книг. Лаврська друкарня славилась тоді дуже гарним шрифтом, папером, чистою роботою, взагалі досконалим мистецьким виконанням.

Книги друкувалися як церковнослов'янською, так і старослов'янською, тогочасною українською літературною, близькою до народної, мовою. Вона, за словами сучасника, українського церковного діяча, поета й друкаря Тарасія Земки, "щира і великославна, прекрасна і всякої благодаті сповнена". А український церковний та культурний діяч Захарія Копистенський (? - 1627 р.) у передмові до одного з видань написав цілий панегірик цій мові, яка "широко і далеко розповсюдилася і славною була, від слави і слов'янською її названо". З 1633 р. друкарня випускає книги також латинською, грецькою та польською мовами.

У друкарні Києво-Печерської лаври з 1619 р. головним друкарем, редактором, перекладачем працював діяч української культури, освіти і науки XVII ст. Памва Беринда, який переїхав до Києва зі Львова. В 1620 р. патріарх Єрусалимський Феофан, вбачивши хист і майстерність Г.І.Беринди, удостоїв його звання протосингела, тобто головного друкаря.

П. Беринда є автором фундаментального слов'яно-українського словника

"Лексиконь словеноросский альбо имен толкование", який вийшов у лаврській друкарні в 1627 р. і призначався для шкільного навчання. Лексикон включає 6982 поняття, слова та імена тогочасної церковнослов'янської мови з перекладом та тлумаченням тогочасною українською літературною мовою.

Це один з перших і значних словників, написаних українською мовою. Він поклав початок усім словникам в Україні. Його друківано майже по всіх слов'янських землях. Словник цей мав великий вплив. Він і досі обов'язковий для вивчення мовознавцями.

П.Беринда є одним із зачинателів української поезії і шкільної драми, автором віршованої композиції "На Рождество Христа Бога і Спаса нашего Ісуса Христа для утіхи православним християнам" (1616 р.) - видатної пам'ятки української культури.

Роль друкарень, передусім Острозької, Львівської братської, Києво-Печерської, у той час не обмежувалася розмноженням літературної та наукової продукції. Друкарні були не тільки майстернями, а й важливими осередками освіти, тогочасної української культури взагалі. Навколо них об'єднувалися гуртки вчених та інших високоосвічених людей. Друкарні відігравали значну роль у полеміці між католицькою і православною церквами.